

PEAAEGU USUTAMATU LIIVI SÕNARAAMAT

Eberhard Winkler, Karl Pajusalu. Salis-livisches Wörterbuch. (Linguistica Uralica. Supplementary Series. Volume 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2009. 272 lk.

Eberhard Winkleri (esmajoones) ja Karl Pajusalu Salatsi liivi sõnaraamat on esimesel pilgul päris usutamatu nähtus: kuidas on võimalik nii napi allikmaterjali põhjal kokku panna sõnaraamat, mis kohe tuleb arvata läänemere-soome keelte vältimatu põhikirjanduse hulka? Ometi on see õnnestunud.

Eberhard Winkleri ja Karl Pajusalu sõnaraamatutöö on edukas olnud just seetõttu, et võimatut on peetud võimalikuks: kõiki Salatsi liivi materjaliriismeid kokku korjates on saavutatud

kriitiline mass, millega on loodud baas nii sõnaraamatule kui ka kavatsetavale sünkroonsele ja ajaloolisele grammatikale ja võib-olla ka sõnaühendite köitele.

Sõnaraamatu materjaliks on umbes 8500 grammatilist vormi, mis on süstematiseeritud napilt poolteiseks tuhandeks sõnaartikliks, mis omakorda on koondatud 660 etümoloogiliselt põhjendatavaks lemmaks. Enesestmõistetavalt leiab iga pikem kunagi talletatud sõnaühend kasutamist mitmes erinevas seoses. Seda pole just palju, aga siiski kaugelt rohkem, kui liivi keele tundjad on Salatsi liivi keelest senini oodata osanud. Üheks selle sõnaraamatu kaheldamatuks väärtuseks ongi kogu Salatsi liivi materjali kokkukogu-

mine, nii et liivihuvilisel pole enam vaja seda materjali välja kurnata Lauri Kettunen liivi sõnaraamatust,¹ kus pealegi täpsemad allikaviited puuduvad.

Sõnaraamatu sissejuhatuseks on huviga loetav ülevaade Salatsi liivi keelematerjalide kirjapanekutest ja kirjanepanejatest. Kahjuks tuleb Salatsi liivi uurimisloos varasemate käsitlejate (Paul Ariste, Eduard Vääri) järel ka Eberhard Winkleril tõdeda, et XIX sajandi suurimad läänemeresoome keelte uurijad A. J. Sjögren ja F. J. Wiedemann on kogutud keelematerjali ühtlustanud („normeerinud”). Näiteks on viited katkehäälikule kaduma läinud.

Kuigi see on Salatsi liivi keele suhtes ebaõiglane, on siiski olnud paratamatu, et liivi keele uurimise raskuspunkt on olnud Kuramaa liivi keelel. Alles Winkleri ja Pajusalu sõnaraamat annab pildi, kui erinevad need geograafiliselt lahutatud liivi keeled on (olnud). Eberhard Winkler on Salatsi liivi keelega tegelnud kaua ja põhjalikult. Seetõttu on mõistetav tema püüd anda sellele läänemeresoome keelte uurimisväljal nähtavam positsioon. Päris põhjendatud ei ole siiski Winkleri väide, et Salatsi liivi keel on Kuramaa liivi keele suhtes primaarne ja Kuramaa liivi keel sekundaarne (sissejuhatatus lk 29 jj). Pigem on nad lihtsalt erinevad.

Ühes mõttes näib Salatsi liivi keel tõesti olevat liivilikum kui Kuramaa liivi keel: viimases on *liivi* tüvega sõnad kunstlikud, sealne rahvas on *rändalist* 'randlased' või *kalä-mi'ed* 'kalamehed'; Salatsi liivi sõnaraamatu põhjal on Salatsi liivi keeles aga *Līb raust*, *Līb mā*, *Līb mies*, *libi kiel* 'liivi rahvas (pl nom), Liivimaa, liivi mees, liivi keel'.²

¹ L. Kettunen, *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1938.

² Tutvustatava sõnaraamatu keelenäited on püütud edasi anda sellisel kujul, nagu nad sõnaraamatus esinevad, kõiki variante

Salatsi liivi keel tüpoloogiliselt

Sõnaraamatu lugemine kergitab keeletüpoologia seisukohalt küsimuse, kas ehk Salatsi liivi keele kiiremal hääbumisel pole ka keelesiseseid funktsionaalseid põhjusi. Selline küsimusepüstitus on ohtlik, sest kuidas seda argumenteerida? Aga siiski.

Kui liikuda läänemeresoome keelte areaalis põhjast lõuna suunas, siis on pilt selline: soome keel on suhteliselt hästi säilitanud esialgset aglutinatiivset keeletüüpi, milles morfoloogiline analüüsitavus on läbipaistev; eesti keel on tunduvalt flektiivsem, morfoloogilisi tähendusi ei saa paljudes muuttüüpides seostada selgelt piiritletud morfoloogiliste tunnustega, tüvevariantidesse inkorporeeritakse ka grammatilisi tähendusi (nt *jalg* : *jala* : *jalga* : *jalgu* : *jalu*; *metsa* II vältes ja `metsa III vältes); struktuurne homontüümia muudab vormi identifitseerimise tihti võimatuks (nt *palu* – kas nom, gen, part või hoopis pl part *pala* : *palu*?, *teos* – kas seesütlevad *tegu* : *teos* või *tigu* : *teos* või sg nom *teos*?).

Lõunaeesti keel on veelgi flektiivsem (mõnigi eesti kirjakeele flektiivne tüüp on lõunaeesti päritolu): flektiivsust lisab näiteks mõnes verbi muuttüübis oleviku ja mineviku eristamine tüve välteerinevusele toetudes [*mu* `varjas, väikest latsekest (olevik) ja *mu varjās* (lihtminevik): *varja* + mediaalse verbi oleviku tunnus -s sg 3. isikus, vs *varja* + lihtminevikus tunnus -s; sünkroonses analüüsis taandub vormide äratundmine välteerinevusele]. Lõunaeesti flektiivsust suurendab näiteks ka oleviku ja mineviku vastandamine üksnes palatalisatsiooni abil: olevik *ta võtt*, *ta and*, lihtminevik *ta võtt*, *ta and*.

Kuramaa liivi keel on (hoolimata enamiku laadivaheldustüüpide puudusest) ära toodud. Teised keelenäited on kirjutatud võimalikult lihtsas kirjaviisis, millest häälendus oleks väljaloetav.

misest) omakorda lõunaeesti keelestki flektiivsem, tüvevariantide vaheldumine järgib otse germaani ablaudi ja umlaudi tüpoloogiaid (*tām : tam : tōmōd* 'tammepuu, nom, gen, pl nom'). Salatsi liivi keeles on sõnavormid veelgi lühemad ja nüsitumad, grammatiline homonüümia on siin kohati äärmuslik: *var tul' var leb läb* 'varas tuli vara läbi akna' – laused võivad olla kaks korda väiksema silpide arvuga kui eesti ja soome keeles. Kuramaa liivi keeles on verbivormide paradigmas ainsuse 1. ja 3. isik homonüümsed nii olevikus (*ma lugüb, ta lugüb*) kui ka lihtminevikus (*ma lugiz, ta lugiz*) ning mitmuse 2. ja 3. isik lihtminevikus (*teg lugist, ne lugist*).

Salatsi liivi keeles näib verbivormide homonüümia olevat veelgi laialdasem: olevikus võib ka mitmuse 3. isik olla homonüümne ainsuse 1. ja 3. isikuga (mitte kõigis näidetes, aga nt *urgub* 'põgeneda, ennast peita, oleviku sg 1. ja 3. ning variandina ka pl 3. isik'); infiniitsed verbivormid on kulunud miinimumlühiduseni *aij* 'ajada', *urg* 'põgeneda, ennast peita', *pid(d)* 'pidada', lihtminevik *pid'* ~ *pid*, 2. isiku käskiv kõneviis *pida* ~ *pid*. Tüpoloogiliselt int-rigeerivaid näiteid on palju.

Isegi morfoloogilise analüüsitavuse korral võib sõnavorm olla lühenenud äärmise võimaluseni: *mietk* 'mees, pl kom: *mie/t/k* = mees/te/ga'; *rāk* 'raha, sg kom: *rā/k* = raha/ga', *püsk* 'püss, sg kom *püssi/ga'*, *sudk* 'susi, sg kom' jne.

Hea Kuramaa liivi keele oskusegagi oleks ilma saksakeelse tõlketa Salatsi liivi näidetest tihti raske aru saada, mõnikord saaks tõenäoselt aru valesti (s.t, ei saaks aru, uskudes, et vorm on arusaadav) ja mõnikord jätab ka saksa-keelne tõlge tähenduse ebaselgeks.

Kerkib küsimus, missuguse piirini võib keel häälikuliselt redutseeruda, selleks et olla kõigis eluvaldkondades funktsionaalne? Igapäevaelus toimib selline keel keelevälise konteksti toel,

aga väljaspool asjastatud olmekonteksti ei paljasta keeleline kontekstki alati selget tähendust, üksikvorm aga on ülihti homonüümne. Võib-olla annab Salatsi liivi materjali kättesaadavaks tegemine põhjuse arutleda selle üle, kui erinevad on läänemeresoome keelevariandid kontekstivaba analüüsitavuse alusel? Võib-olla saab seda isegi mõõta. Minu arust on skaala äärmistes punktides soome kirjakeel ja Salatsi liivi keel.

Kui häälikumuutused on analüüsitavust (ikoonilisust) liiga palju ähmastanud, siis hakkab keel oma funktsionaalsust taastama. Aga keel saab eneseregulatsiooni rakendada ainult siis, kui tal jätkub sotsiaalset elujõudu. Eesti keeles võime praegu jälgida mitutki grammatikamuutust, mis taastavad morfoloogilist ikoonilisust (nt *kaktuse/i/d* ja *eestlase/i/d*, *isalt* ja *tädi/t*). Kui aga keeleühiskond satub assimileerimissurve alla, nagu juhtus liivi keelega, siis ei anta talle funktsionaalse vitaalsuse taastamiseks enam aega, sest see seostub põlvkondade vahetumisega ja on palju aastakümneid vältav protsess. Liivi keel(t)es on põhjust läti verbiprefiksitate ulatuslikku kasutuselevõttu käsitada lühenemise ühe vastukaalumehhanismina. Aga põhiliselt seostuvad liivi keel(t)es põlvkonnavahted ka keelevahetusega.

Lemmad ja etümoloogia

Materjali organiseerimine etümoloogiliselt põhjendatud lemmadesse on väga mõistlik. Läti verbiprefiksitate (aga neid on oma tosinkond) ning liivi enese adverbide möll verbivormides lööks alfabeetilises järjestuses esitatu nii laiaili, et kaoks igasugune ülevaade sõnapesast, samuti ähmastuksid läti mõjud (vt nt sõnapesa *läed*, *läeb* 'minna, läheb' lk 114 jj: verbitüve kasutatakse koos kuue läti prefiksiga ja lisaks on veel sõnaühendeid kaheksa liivi määr-sõnaga).

Mõningad lemmad tekitavad siiski küsimuse, kui kaugele sõnade ja tähenduste etümologiseeritud kokkuvõimisel minna. Näiteks *kiel* 'keel (mõlemas tähenduses, Zunge ja Sprache)' ja *kiel-da* 'keelata' on ühes sõnapesas üsna harjumatu, kuigi nende sõnade häälikuline kattuvus ulatub lapi keeleni välja; funktsionaalselt erinevad on ka *leb* 'läbi' ja *läb* 'aken, avaus', samuti *mis* ja *mit* 'mis; mitu, kui (palju)?', *se* ~ *sie*, *sit* ~ *sīd* 'see; siit' jt s-iga algavad kohamäärsõnad.

Kuid näiteks *unn* 'uni' (lk 208 jj) näitab probleemi, millega sõnaraamatu koostajad on silmitsi. Isegi kui tahta 'uni (magamine), unenägu' ja 'unustada' panna eraldi lemmadesse, siis oleks see ebapraktiline olukorras, kus 'unustada' on esindatud üksnes läti prefiksiga verbiga *aisunn* ning sama prefiksiline verb esineb magamise tähenduses: *aisunn maggum* 'magama jääma'.

Alfabeetiliselt lähestikuseid märksõnu oleks seevastu lihtne paigutada järjestikustesse lemmadesse: *vald* 'vabadus, meelevald, riik, piirkond, rikkus', määrsõna *vallis* 'lahti, valla, avatud', *vallisnika* 'vaba inimene', *valiks* 'valitseda, majandada, kodustada' (lk 215) esindavad tänapäevases keeles üsna kaugeid tähendusi. Ühelt poolt on hea, et nende sõnade ühte lemmasse paigutamine annab ka etümoloogilisi vihjeid, teiselt poolt on siin siiski ka etümoloogilisi probleeme. Soome *valta* ja *valtakunta*, mille vasteteks varasema eesti kirjakeele Meie Isa palvetes on *riik* ja *rikkus* (*rickus*; mõnes arvamuses loetud kui *riikus*), ning nende seosed germaani keeltes riiki, rikkust ja valitsemist tähendavate sõnadega on etümoloogiline põnevik, aga sõnapesadena organiseeritud üldsõnaraamatus me vist ei tahaks otsida sõnu *riik*, *rikkus*, *vald*, *vallaline*, 'valla ühe sõnapesa alt'.³

³ Vrd Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja III. R–Ö. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556,

Kindlasti on liiga kaugele mindud, haarates ühte lemmasse *tapp* nii 'tappa, surmata' tähenduses kui ka tähenduses 'tappida (nt nõusid)', need ei kuulu etümoloogiliselt kokku. Seevastu etümoloogiliselt kokku kuuluvad *ved* 'vedada' ning selle tuletised *vediks* 'veis (veoloom)' ja *saruvedikst* 'sarvilised veised, pl nom' on paigutatud eraldi järjestikustesse lemmadesse.

Niisuguseid alternatiive ei leiaks kuigi palju ka kiuslik retsensent. Sõnaraamatu ülesehitus lemmadena on õnnestunud ning ka Eberhard Winkler ise mainib sissejuhatuses (lk 32), et sõnade etümoloogiline ühendamine ei ole alati ühemõtteliselt selge.

Salatsi liivi keele iseärasusi

Jutuks olnud sõnavormide lühenemine ja häälikukaod muudavad Salatsi liivi fonotaktika häälduslikult ja kuuldelise eristatavuse poolest üsna raskeks: *ammedk* 'hammas, pl kom', *amatst* 'kõik, pl elat', *arandk* 'rõivas, pl kom', *nädalk* 'nädal, pl kom', *ukst* 'uks, sg part'. Silbi- ja sõnalõpulisel konsonantühendid on teiste läänemeresoome keelevariantidega võrreldes päris rasked.

Labialiseeritust puutuvad häälikumuutused (*ü* ja *ö* labialiseerituse kadumine) on Kuramaa liivi ja Salatsi liivi keeles erinevad, aga usutavasti on nad mõlemas liivi keele variandis suhteliselt hilised: Kuramaal *ü* > *i* ja *ö* > *e* (*üö* > *ie*, *üks* > *ikš*), Salatsi liivi keeles sagedamini *ü* > *ju*- (*üks* > *juks* ~ *jukš*), kuid mitte järjekindlalt; ka on Salatsi liivi allikad eri aegadest.

Noomeni grammatikas on daativi funktsiooniga kääne Kuramaa liivi keele Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2000, lk 73, 77, 400–403; K. Habicht, V.-L. Kingisepp, U. Pirsso, K. Prillop, Georg Mülleri jutluste sõnastik. (Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 12.) Tartu: Tartu Ülikool, 2000, lk 294–296, 393, 395.

les *n*-lõpuline *minnõn sidàm podüb* 'mul süda valutab'), Salatsi liivi keeles *l*-lõpuline (*minnel šuda podub, minnel om armist tàm pärast* 'ma tunnen talle kaasa, mul on kaastunne tema pärast'). Kui see on eesti mõju, siis on selles punktis raske Kuramaa liivi keelt pida-da sekundaarseks.

Tagasõnast kujunenud komitatiiv on ka Salatsi liivi keeles saanud iseseisva arengu, mis pigem sarnaneb eesti kaasaütleva kui Kuramaa liivi keele komitatiiviga. Läänemeresoome areaalis on komitatiivi areng silmatorkavalt mitmekesine: soome *teidän kanssa(nne)*, vanemas eesti kirjakeeles *palwe kaas* (Georg Mülleril), põhja- ja lõunaeeesti keeles sageli koos kaassõnadega kasutatav *ga*-kaasaütlev (*sinuga koos ~ koos sinuga, ühes sinuga ~ sinuga ühes, üten sinuga ~ sinuga üten*), Kuramaa liivi keeles translatiiviga kattuv *-ks* (*Emma jelàb ibistõks* 'Emma töötab hobustega'); Salatsi liivi keeles on sellest järel üksnes *-k* (*mädk* 'meiega').

Verbi grammatikas on mõndagi huvitavat, nt supiini (*ma*-infinitiivi) komitatiiv: *väst* 'kiirustada': *västamak* 'kiirustades, kiiruga (kiirustamaga)'. Isikuvormide homonüümiast oli juba juttu. Potentsiaal esineb materjalis ainult 'tegema' tähendusega verbist: *tienes* (lk 195 jj): et see võis tõepoolest olla potentsiaali vorm, sellele osutab vormi parafraseerimine konditsionaaliga *tieks* (lk 196). Pole ka Kuramaa liivi keeles muud potentsiaali kui abiverbiga *lib- ~ lid- ~ lib- ~ lim- ~ lit- ~ libõd* väljendatud futuuri ja võimalikkuse varjund. Salatsi liivi potentsiaalivorm aga on *ne*-tunnusega, nagu ka soome keeles ja eesti potentsiaalirudimentides.

Salatsi liivi lihtmineviku vormide tähelepanelik jälgimine paljastab hämmastava sarnasuse lõunaeeesti lihtmineviku väljendamise tüpoloogiaga: kõrvuti eksisteerivad *s*-iline minevik, palatalisatsiooni abil väljendatud minevik ning on ka näiteid mõlema mooduse

kasutamisest sama verbi puhul (nagu nt lõunaeeesti *ta and ~ ta andse*).

is-minevik: *joudis* 'jõudis', *juoksis* 'jooksis', *kadz* 'kadus', *kargis* 'kargas', *kieldis* 'keelas, salgas', *kuolis* 'koolis, suri', *külis* 'kuulis', *kutsis* 'kutsus', *laskis* 'laskis', *sulis* 'sulas' jt.

Palatalisatsiooniline lihtminevik (nagu lõunaeeesti olevik *ta and*, minevik *ta and*): *jel* 'elas, töötas', *tul* 'tuli', *et* ~ *jät* 'jättis', *pañ(ñ)* 'pani', *pät* 'pettis', *pal* 'küsis, palus', *sad* 'sadas, kukkus', *sal* 'hammustas, salvas', *val* 'valas', *ved* 'vedas, tõmbas' jt.

Kuigi palatalisatsioon on Kuramaa liivi keele foneetikas tavaline, ei kasutata seda erinevalt Salatsi liivi ja lõunaeeesti keelest grammatilise tähenduse eristamiseks.

Mõlemad minevikud: *kost* ~ *kostis* 'vastas', *pid* ~ *pid* 'pidas', *tapiz* ~ *tap* 'tappis (kas ka tappimise tähenduses?)'.

Sõnatuletus (võib-olla ka liitsõnamoodustus) erineb Salatsi liivi keeles mõnes punktis kindlasti Kuramaa liivi keelest. Esimesena torkab silma Salatsi liivi *i*-deminutiivide suur hulk: *jämmi* 'emane, emake', *kañki* ~ *kant* 'kanake', *kutški* 'kutsikas', *nurmki* 'nurmeke', *pinnki* 'penike (koerake)', *raški* ~ *rašti* 'raasike', *pütki* 'pütsik', *veiški* 'väitseke' jpt. Ka Kettuneni liivi sõnaraamatus toodud *i*-deminutiividest on suurem osa märgitud salatsiilivilisteks.

Lugesin sõnaraamatus kokku vähemalt 23 seda tüüpi deminutiivi. Mõned neist võivad olla laenuid või vöormõjulised (*puñki* 'tatt, lima' < lt *puñki*), kuid kindel on, et *i*-deminutiivide tuletus on olnud produktiivne. Siin tuleb meelde ka lõunaeeesti paralleel: ei öelda *võta see väike kauss*, vaid *võta see kausike*; *kausike* on omaette mõiste.

Mõni sõnaühend on Kuramaa liivi ja Salatsi liivi keeles silmatorkavalt ühtmoodi: *sür izand* 'mõisahärra' (lk 63), mõni erineb, isegi kui sõnaühendi loomise tüpoloogia on sama: Salatsi

liivi keeles on idatuule nimeks *mütsa tül* 'metsatuul', Kuramaal 'maakaare tuul',⁴ kägu on Salatsi liivi keeles *nälga-kul* (mida eesti murded vist ei tunne), Linnutee on Salatsi liivi keeles *touvi räk* 'taevane tee', Kuramaal *lindöd-riek* 'lindude tee'. Omapärane on ka Salatsi liivi *kulde tob* 'tiisikus' (lk 91, Kuramaal *rinda-te'b* 'rinnatöbi'). Siin on ka põhjust väikeseks kahtluseks: lemma all *kulde tob* on antud *kuola ~ kuol* 'koolda' (lk 91), seega tähendusega 'koolmise haigus'; üleskirjutuse järgi võiks see haigus kuuluda ka lemmasse *kull* 'kuluda', tähenduse seletuseks oleks siis 'ärakulumise töbi' (lk 91, vrd lk 89).

Mõningad sõnaühendid oleksid tõlkevastes vajanud võib-olla ulatuslikumat selgitust: *kiled juod* on võib-olla pigem 'kihlust jooma' kui 'kihluma', *ül läed* 'übersetzen, hinübersetzen' (lk 115) jääb arusaamatuks.

Huvitavad vastandtähenused on märgitud sõna *šudali* juurde: ühelt poolt 'herzlich; südamlik' ja teiselt poolt 'böse; tige'. Lõunaeesti keelealal tähendab *suure südamega* äkilise iseloomuga või ka pikka viha pidavat inimest; kirjakeeles on see sõnaühend hakanud võõraste eeskujude mõjul tähendama suuremeelset, heldet inimest; *šudali* juures viitena antud lõunaeesti *süändä* on tõlgitud 'erzürnen; vihastama'; tulnuks ehk lisada ka tähendus 'julgema, tihkama'.

Läbivalt on sõnaraamatus esindatud vana arvude väljendamine: *puol toist* 'poolteist', *puol kolmt* 'kaks ja pool', *puol nellänt* 'kolm ja pool', *puol vint* 'neli ja pool', *puol seismt* 'kuus ja pool', *puol kädiksmet* 'seitse ja pool', *puol tumund* 'üheksa ja pool, pool kümnet', *juks nelä* 'kolmkümmend üks'.

⁴ L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, lk 229b.

Keelekontaktid Salatsi liivi sõnaraamatus

Ootuspäraselt pakub sõnaraamat materjali tõlkelaenuliste sõnaühendite ning eesti, läti ja saksa otseste laensõnade kohta. Järgnevas esitatakse ainult mõningaid näiteid, mis sellistena Kuramaa liivi keeles nähtavasti puuduvad.

Ühetaolisused eesti keelega. Riskantne oleks väita, et Salatsi liivi keeles on eesti keelega ühiseid püsiühendeid, mis Kuramaa liivi keeles puuduvad. Võib-olla on sellised näiteks *jutt aij* 'lobisema', *taga ajaj* 'tagaajaja', *jull tulla ~ ül tull* 'üles tulla (äikese kohta)'.

Leida Salatsi liivi sõnaraamatust püsiühendeid, mis on ühised eesti ja Kuramaa liivi keelega, on hoopis kergem: *abin ajami* 'habemeajamine', *suud ann* 'suud anda', *julle kazz* 'üles kasvada' (lk 80; siin muidugi ka saksa *auf-*), *šuda podub* 'süda valutab', 'jooksmat' lekkimise tähenduses, *kriev usk* 'vene usk' jpt, mis kõnelevad selle poolt, et liivi ja eesti keele püsiühendid on vastastikku sagedamini tõlgitavad kui näiteks soome ja liivi keele püsiühendid.

Winkleri ja Pajusalu sõnaraamat on registreerinud Salatsi liivi keelest ja liivi aladega külgnenud eesti murretest ühiseid sõnu: Mulgi ja Tartu murde *ira* 'tiirane' (ka *ira inemine*) võib olla sama sõna mis Salatsi liivi *ira* 'täkk'; Salatsi liivi *küza* 'pahameel', vrd Häädemeeste *kõsa* (nagu ka Kuramaa liivi keeles); *oza*, vrd Saarde *osa* 'liha' (Kuramaal *voza*); *taber* (Kuramaal *tabär*) 'saba', vrd Halliste *tobar*; lõunaeesti keeleski juba ununemas olev *täu* 'kops' jt.

Salatsi liivi sugulussõnavaras esinevad *kod väu* 'koduväi' (Kuramaa liivi keeles *tidarmiez* 'tütremees'), *väumiez* (Kuramaal sellisena puudub); *peikil mies* 'peigmees' (Kuramaal puudub). Lõunaeesti sugulussõnavara erisõnad *södse* ja *lell* Salatsi liivi keeles siiski

puuduvad, seal on *isasüzar* ja *isavel'* (lk 62).

Noomeni grammatikast on juba mainitud väliskohakäände (daativi) sarnasust eesti keelega: *anna mil vuit leib* 'anna mulle võileib', *minnel ab uo* 'minul ei ole'.

Läti mõjud. Pärís paljud läti laenud on Kuramaa liivi ja Salatsi liivi keelele ühised (*B*, *D*, *G* all on enamik kirjeid sellised) nagu ka verbiprefiksud ja nimisõnaliide *-nika*. Millest siis järeldada, et Salatsi liivi keel on primaarsem kui Kuramaa liivi keel? Palju keskalam-saksa või baltisaksa sõnu on liivi keele kahte põhivarianti tulnud läti keele vahendusel, kuid on siiski tähelepanuväärne, et suur hulk sellistest laenudest on liivi keele kahel variandil ühised.⁵

Huvitav Salatsi liivi sõna on *kārgeds* 'päikesetõus, päikese üleskargamine' (Kettuneni järgi on päikese üleskargamine läti tõlkelaen: *saule lec* 'päike kargab';⁶ Seppo Suhoneni väga põhjalikust läti laenude nimistust see sõna nähtavasti puudub⁷).

Küsimusele, kas palataliseeritud vellaarklusiili vaheldumine (või asendumine) palataliseeritud dentaalklusiiliga (*k̄* > *t'*, *ḡ* > *d'*), on läti mõju, tuleb nähtavasti vastata jaatavalt, kuigi selline protsess on üldfoneetikas hästi tuntud. Palataliseeritud *k̄* ja *t'* vaheldumist on isegi sõnaalgulises positsioonis väga laialdaselt: nt *kūlg* ~ *tulg* 'kül', *kāla* ~ *tāla* 'kell', *kunab* ~ *tunab* 'kännab', ka *kuzub* ~ *tuzub* 'küsib', *kum* ~ *tum* 'kümme', *tula* 'küla', *kulm* ~ *tulm* 'külm', *tutab* 'kütab' jpt.

Sõnaalgulises asendis on *k* palataliseerumine ja seejärel *t'*-ga asendumine (või vaheldumine) eriti sagedane ees-

vokaalide ees, sõnalõpulisel asendis aga varasema eesvokaalse tüvevokaali ees: *lešt* 'lesk', *palt'* 'pal'k', *latt'* 'müts', kübar, sm *lakki*, *penk* ~ *pent'* 'pink', *segg* ~ *sed'd* 'segada, eksitada' jt. Aga vellaarklusiili palataliseerumist (või vaheldumist palataliseeritud dentaalklusiiliga) esineb ka teistes positsioonides: nt *āgist* ~ *ād'ist* 'aastane, pl nom', *jog ad'* 'jõekallas', *mārn ag* 'merekallas', *rūgi/d* ~ *rūd'i/d* 'rukis, pl nom, lõunaeesti *rūgā'* *poiški* ~ *poišti* 'poisike, pojake', *poigi* ~ *poiti* 'pojake', *tulki* ~ *tulti* 'tuluke' jpt.

See foneetika joon on üks Salatsi liivi keele silmatorkavaid erisusi.

Saksa keele mõjude paralleelsused läti, liivi ja eesti keeles vajaksid eriuurimust: kindlasti on nii Salatsi liivi kui ka Kuramaa liivi keeles saksa mõjusid, mida eesti keeles ei esine (juhunäitena *pitka aig* 'Langeweile').

Kokkuvõtteks

Kas kõik sõnaseletused selles sõnaraamatus on piisavad, seda on riskantne otsustada, aga väikesi juhuviigu pole mõtet nii põhimõttelise tähtsusega töö tutvustuses märkidagi (loovutan oma vähesed märkused autoritele). Mõni varasem viga on selles sõnaraamatus parandatud, näiteks *kožalist* (lk 86) tähendus 'kosilased' on Kettuneni liivi sõnaraamatus õigesti, aga Salatsi liivi sõnale viidates ka valesti: 'kihlus'⁸ – eksitus on kergesti seletatav.

Äärmiselt vajalik on saksakeelne indeks (30 lk kolmes veerus), mis on igati korralik töö. Indeksi põhjal on kergem jälgida näiteks ka läti, saksa ja liivi (läänemeresoome) verbiprefiksaalsuse kattumisi.

Autorid on välja hõiganud sünkroonilise ja ajaloolise grammatika köited. Ilmunud sõnaraamat laseb uskuda, et

⁵ Vt ka S. S u h o n e n, Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen. (Suomalais-Ugrilainen Seuran toimituksia 154.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1973.

⁶ L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, lk 106b.

⁷ Vt S. S u h o n e n, Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen.

⁸ Vt L. K e t t u n e n, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung (vastavalt lk 174b ja 146a).

sellised tööd on võimalikud. Selle järel täidab Salatsi liivi keel läänemeresoome keelte uurimises senini paratamatusena tundunud lünga.

Salatsi liivi grammatika tegemisel võiks olla suureks abiks pöördsonastik. Näiteks tuleks pöördsonastikus kohe ilmsiks *i*-lõpuliste deminutiivide suur hulk võrrelduna Kuramaa liivi keelega. Heaks eeskujuks on Robert Hinderlingi

„Rückläufiges estnisches Wörterbuch – Eesti keele pöördsonaraamat” (Bayreuth: Universität Bayreuth, 1979). Salatsi liivi materjali koguhulk on nii väike, et selle maksimaalne ärakasutamine on vajalik ja võimalik. Ning nagu nüüd tõestatud, ka tulemuslik.

MATI HINT